

ГЛАСНИК

СКОПСКОГ НАУЧНОГ ДРУШТВА

КЊИГА XIII. — Д. Н. 7.

СКОПЈЕ, 1933 ГОД.

ЦРКВЕНОПРАВНЕ ГЛОСЕ НА ПРИВИЛЕГИЈЕ ЦАРА ВАСИЛИЈА II ОХРИДСКОЈ АРХИЕПИСКОПИЈИ¹

Политичка страна питања постанка самосталне охридске црквене области, њен етнички карактер те црквеногеографски проблеми њеног административног уређења изложени су и расветљени у низу ранијих монографија и расправа, па се због тог у овом приказу ограничавам на црквеноправну страну садржине трију привилегија, које је цар Василије II после освојења Самуилове државе подарио Охридској архиепископији. Привилегије цара Василија II, од којих је само друга датирана (мај 1020), нису се сачувале у оригиналном примерку него само у оквиру повеље цара Михаила Палеолога од августа 1272, која садржи обнову привилегија.

Привилегије, које је цар Василије II поделио Охридској архиепископији не претстављају чисто искључиво конститутиван акт, сличан акту креирања архиепископије Justiniana Prima, садржаном у Јустинијановој новели од 535 г. (nov. 19 ed. Zachariae a Lingenthal); оне садрже престанком политичке самосталности Самуилове државе и реституцијом источноримског суверенитета условљену конфирмацију и легитимацију једне у своје доба стварно изван источноримске државне територије формиране самосталне црквене области, те чине основу правне егзистенције ове црквене аутономије у оквиру источноримске империје. Цар Василије II извршио је споменути акт без претходног знања и споразума са компетентним за ову сврху црквеним факторима, наиме са цариградским патријархом и осталим источним патријарсима и њиховим синодима, као што ни сам ранији акт оснивања Охридске архиепископије није услео у складу са постојећим канонским прописима. Према томе овај акт цара Василија II инволвира у оним ставовима, који се односе на чисто црквену страну, прекорачење круга владарских прерогатива, јер је како за креирање канонички самосталних (автокефалних) црквених области тако и за легитимацију једнострано т.ј. неканоничким путем креираних автокефалних црквених области компетентан васељенски сабор као највиши законити претставник васељенске цркве односно, у случају немогућности сазива и одржања васељенског сабора, сагласност источних патријараха у заједници са њиховим

¹ *Литература*: Е. Голубинский, Краткий очеркъ истории правосл. церкви болгарской, сербской и румынской или молдо-валашской. Москва 1871; Н. Gelzer, Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirche. Byz. Ztschr. 2 (1893), 40—61; Н. Gelzer, Der Patriarchat von Achrida. Leipzig 1902; В. Prokić, Die Zusätze in der Hs des Joh. Skylitzes Codex Vindobonensis LXXIV. München 1906; Св. Новаковић, Охридска архиепископија у почетку XI в. Глас С. К. А. Н. 76 (1908) 1—62; Б. Прокић, Први охридски архиепископ Јован. Глас С. К. А. Н. 88 (1911) 267—313; Б. Прокић, Постанак охридског патријархата. Глас С. К. А. Н. 90 (1912) 175—266; И. Снѣгоровъ, История на Охридската архиепископия I. София 1924; Д. N. Anastasijević, L' hypothèse de la Bulgarie occidentale. L' art byzantin chez les Slavs. Les Balkans, 1-er recueil. Pariz 1930, pp. 20—36. (Orient et Byzance. Etudes d' art médiéval publiées sous la direction de Gabriel Millet). — Цитати из три повеље Василија II наведени су по издању Gelzer, Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der orient. Kirche. Byz. Ztschr. 2 (1893), 42—46.

синодима, у првом реду пак цариградског архиепископа и васељенског патријарха.² Али источноримски императори су и у ранијим временима вршили акте овакве природе: тако је н.пр. цар Јустинијан I створио првобитно автокефалну архиепископију *Justiniana Prima*, исти цар поделио је после уништења вандалске државе примацијалан положај епископу града Картагине у Африци (нов. 151 с. 4 ed. *Zachariae a Lingenthal* II p. 268: *καὶ τὸν ὁμοίον τρόπον τὸ δίκαιον τῆς ἀρχιερωσύνης, ὅπερ τῷ ἐπισκόπῳ Ἰουστινιανῆς Καρχηδόνος τῆς Ἀφρικῆς διοικήσεως δεδώκαμεν*); цар Констанс II је на предлог равенског архиепископа Марија и царског егзарха Григорија поделио равенском архиепископу автокефалност (1. III. 666);³ цар Никифор II Фока укинуо је автокефалност цркве на острву Кипру (Кипар је био 965 год. натраг освојен од Арапа), а цар Василије II несумњиво је успоставио од IV васељенског сабора (451) постојећу автокефалност ове цркве;⁴ напослетку цар Јован Цимиск је после анексије бугарске државе потврдио автокефалност Дрстарске архиепископије,⁵ која је, међутим, брзо после овога престала да постоји.

Мотиви за подељење привилегија Охридској архиепископији били су примарно политичке природе: постојање цариградском патријархату неподвргнуте, самосталне црквене области сматрали су у владајућим круговима као најпогодније сретство за осигурање лојалног расположења становништва источноримској држави утеловљене словенске државе Самуилове, које је претежним делом било словенске народности.⁶ Може бити да је приликом доношења ове царске одлуке играо извесну, иако подређену, улогу и црквенополитички мотив; цар Василије II, можда, није сматрао политички опортуни, да се јурисдикциона област цариградског патријарха утеловљењем опсежне територије Охридске архиепископије у несразмерној мери прошири те тако и материјална моћ и политички утицај цариградског патријарха појача више, него што би одговарало интересима централне владе. У прилог овој тези говори и чињеница, што се автокефални карактер Охридске архиепископије одржао и после напуштања автономистичког правца политике цариградске владе према словенском елементу у некадањој Самуиловој држави.

Подељење привилегија Охридској архиепископији није уследело *motu proprio imperatoris* као што је био случај приликом оснивања архиепископије *Justiniana Prima* него на основу формалне интервенције охридског архиепископа Јована (трећа алинеја прве повеље цара Василија II: *καὶ ἐπεὶ ἡτήσατο ὁ τοιοῦτος ἐγγράφως ἔχειν τοὺς ὀφείλοντας ταῖς ἐκκλησίαις τῆς ἐνορίας καὶ τῶν ἐπισκόπων αὐτοῦ κληρικούς καὶ παροίκους ὑπηρετεῖν, δεδώκαμεν αὐτῷ τὸ παρὸν σιγίλλιον τῆς βασιλείας ἡμῶν*). Овај пасус неће бити да садржи у целини петит архиепископа Јована, као што се може видети из садржине завршне алинеје прве повеље (диспозиција о имунитету Охридске архиепископије), него само онај део петита, који се односи на циркумскрипцију појединих епископија Охридске архиепископије.

Територијални опсег Охридске архиепископије, како је циркумскрибиран у привилегијама цара Василије II, био је знатно већи од територије архиепископије *Justiniana Prima*, која је обухватала у скоро пуном опсегу област дијецезе Дакије (провинције *Praevalis*, *Pannonia secunda*, *Moesia superior*, *Dacia ripensis*, *Dacia mediterranea* и *Dardania*), а неко време и провинцију *Macedonia secunda*, која је припадала дијецези *Macedonia II*. Све области, осим провинције *Praevalis*, које су некада биле у склопу архиепископије

² О тенденцијама врховне власти у Византији да преузме компетенцију васељенских сабора и ову установу излишном учини (први пут се јавља 70-тих година V в.) ср. Ed. Schwartz, *Über die Reichskonzilien von Theodosius bis Justinian*. Sav. — Ztschr. 42 (1921) Kan. Abt. 11 p. 251.

³ Fr. Dölger, Reg. № 233.

⁴ H. Gelzer, *Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae episcopatum*. Abh. d. I. Cl. d. k. b. Akad. d. Wiss. XXI Bd. III. Abt. p. 572.

⁵ H. Gelzer, *ibidem*.

⁶ О антецеденцијама компромиса између цара Василија II и архиепископа Јована ср Б. Прокић, *Први охридски архиепископ Јован*. Г. С. К. А. Н. 88 (1911) 236.

Justiniana Prima, постале су и саставни део Охридске архиепископије, док је ова добила још и области на територији Епира на рачун Драчке митрополије, на југу и југоистоку на рачун Лариске и Солунске митрополије, а на североистоку била је знатно проширена утеловљењем бугарске области, која је раније била под јурисдикцијом Дрстарске архиепископије.

Етнографска структура Охридске архиепископије показује у сравњењу с архиепископијом Justiniana Prima из основа промењен карактер: док је Justiniana Prima по свом етничком саставу била изразито латинског (романског) карактера са незнатном примесом грчког елемента у источним и југоисточним деловима, Охридска архиепископија претставља по свом етничком саставу претежно словенску област са примесом остатака романског становништва⁷ и грчког елемента, који је био поглавито настањен у градовима, а уз реку Вардар налазила су се и турска насеља (*οἱ περὶ τὸν Βαρδάρειον Τούρκοι* у последњој алинеји друге повеље), која су овде добила од Византије земљишта у сврху вршења војних дужности у корист Византије.⁸

Док је географски положај црквеног средишта архиепископије Justiniana Prima био централан, налазило се црквено средиште Охридске архиепископије на периферији јурисдикционе области.

Из чињенице, да се у областима седамнаест епископија охридске цркве не наводе *καστρα*, као што је то у Василијевим привилегијама изрично учињено гледе осталих епископија (четрнаест), може се са великом вероватношћу закључити, да у првопоменутој групи епископија није било градских насеља, изузев црквеног средишта, те да је становништво морало бити искључиво сеоско, а у привреди су морале превлађивати примитивније привредне гране, наиме агрикултура и сточарство, док су занатство и нарочито трговина морали бити веома слабо развијени, на што упућује и натурални порезни систем у овим крајевима. Из постојања маленога броја клирика (максималан број 40 а минималан број 12) може се закључити, да је бројно стање становништва у неким областима Охридске архиепископије морало бити прилично слабо, када је тако мален број клирика био довољан за духовне потребе верних, или да су дотичне епископије имале малену територију.⁹

У вези са територијом Охридске архиепископије ваља споменути, да је у првој привилегији цара Василија II циркумскрибирани опсег архиепископије знатно мањи од опсега фиксираног у другој и трећој привилегији (17 епископија према 31 епископији). Случајева мењања опсега како највише тако и нижих црквеноадминистративних јединица по врховном органу државне власти налазимо већ у ранијим временима. Тако је у новели цара Јустинијана I од 545 год. опсег архиепископије Justiniana Prima био смањен издвојењем из оквира ове црквене области провинције Macedonia II и враћањем исте под јурисдикцију солунског викаријата. И у доба после Јустинијана чинили су императори диспозиције о издвојењу појединих делова

⁷ Романско становништво, које је овде означено називом Βλάχοι, било је раштркано по целој области Охридске архиепископије (први пасус 14 алин.: *καὶ τῶν ἀπὸ πάσαν Βουλγαρίαν Βλάχων*). Касније, у другој половини XII в., конституисана је посебна епископија Βρεανότης ἧτοι Βλάχων, ср. Н. Gelzer, Der Patriarchat von Achrida p. 11.

⁸ Колоније Турака (Селџука) на територији источноримске империје потичу из времена цара Теофила (829–842), ср. Th. L. Fr. Tafel, De Thesalonica eiusque agro dissertatio geographica. Berlin 1839 p. 77 sqq. Вардариотски Турци дошли су у другој половини XII в. поново под јурисдикцију солунског митрополита, ср. Gelzer, ibidem.

⁹ По 40 клирика и парика имали су епископи Τριαδίτης, Βελεγράδων, Σκοπίων, Δρίστρας, Βοδίνης и Πέτρου; по 40 клирика и 30 парика додељено је охр. архиепископу, те епископима Καστοριάς и Γλαβινίτης; по 30 клирика и парика одређено је епископима Διπαίνιου, Σερβίων и Βεβροίας; по 15 клирика и парика имали су епископи Μογλαίνων, Βουτέλαως, Μοροβίσδου, Βελεβουσιδίου, Βρανίτης, Θράκου, Πριζδριάνων, Ράσου, Τζερνίκους, Ἀδριανουπόλεως, ἀποπυμαε urbis, Ἰωαννίνων и Κοζάνης; по 12 клирика и парика, било је додељено епископима Στρουμνίτης, Ξραίας, Χιφαίρας, Βοδράτου и Σταγών. Територијални опсег може се приближно установити само код оних епископија, које су имале *καστρα*, а овај задатак извршио је Ст. Новаковић у својој уводно-споменутој расправи.

територије од дотадање јурисдикционе области и припајању другој јурисдикционој области.¹¹

У односу према другим вишим црквеним јединицама (самосталним црквеним областима) била је Охридска архиепископија у сваком правцу независна и самостална црквена област, као што се види из даљег развика ове архиепископије. Црквеноправни положај Охридске архиепископије није додуше у привилегијама цара Василија II дефинисан нити њен црквеноправни однос према осталим автокефалним црквеним областима делимитиран, као што је раније био учинио цар Јустинијан I у погледу црквеноправног положаја архиепископије Justiniana Prima (нов. 19 од 14 априла 535 [Zahariae a Lingenthal I]: *summa dignitas, summum sacerdotium, summum fastigium*; у петом параграфу исте новеле: *a tua sede creentur et te solum archiepiscopum habeant... sed tu ipse et omnes Primae Justinianae antistites sint eis iudices et disceptatores, quidquid oritur inter eos discrimen ipsi hoc dirimant et finem ei imponant, et ordinent, neque ad alium quandam eatur sed suum cognoscant archiepiscopum omnes praedictae provinciae et eius sentiant creationem*; nov. 151 cap. 3 од 545. [ed. Zahariae a Lingenthal II p. 267] τὸν τόπον ἐπέχειν αὐτοῦ [sc. архиепископ који овим расположењем губи своју дотадању каноничку самосталност] τοῦ ἀποστολικοῦ Ῥώμης θρόνου κατὰ τὰ ἐριθέντα ἀπὸ τοῦ ἀγίου πάπα Βυζιλίου). Цар Василије II није сматрао за потребно да уноси у своје привилегије овакву дефиницију, вероватно са разлога, што су ове привилегије садржавале конфирмацију постојећег црквеноправног стања у некадањој Самуиловој држави, те је претпостављао да је општи црквеноправни положај Охридске архиепископије био ноторан. Индиректна јуристичка карактеристика каноничког положаја Охридске архиепископије налази се у оном пасусу, где идентификује ову архиепископију са Дрстарском архиепископијом. Охридска архиепископија није била у каноничкој зависности од већ постојећих старих автокефалних црквених области, него је имала карактер и положај потпуно самосталне и независне црквене организације те је према том у црквеноправном погледу била координована тадашњим самосталним црквеним областима у границама и изван граница источноримске империје, које су тада сачињавале васељенску цркву, наиме патријархатима римском, цариградском, александријском, антиохијском и јерусалимском те архиепископији кипарској.

Поглавар охридске самосталне црквене области носи, као што се из привилегија види, титулу *ἀρχιεπίσκοπος* т.ј. званично обележје претставника највише цркве институције у оквиру староцрквене дијецезе; за означавање пак самосталне црквене области охридске служи се цар Василије II термином *ἀρχιεπισκοπή*. У конституцијама и новелама цара Јустинијана I епископи града Рима, Цариграда, Александрије, Антиохије и Јерусалима обично се *pleno titulo* називају *ἀρχιεπίσκοποι καὶ πατριάρχαι*, а њихова катедра *ἀρχιερατικός θρόνος*.¹¹

¹⁰ Цар Маврикије је (око 602) у спору између епископије Еврије у Епиру и епископије Коркирске (крфске) доделио Коркирској епископији *καστρόν* Калиопе (ср. Dölger, Reg. № 134), а цар Лав III је едиктом од 731 год. издвојио из јурисдикционе територије римског папе Калабрију и Сицилију те целокупну област некадашње префектуре Илирика (ср. Dölger, Reg. № 301; E. Caspar, Geschichte des Papsttums II. Tübingen 1933 p. 666 sq.)

¹¹ Посебна дистинктивна титула *ἀρχιεπίσκοπος* постојала је првобитно само за александријског епископа, који је на територији Египта стварно био врховни епископ, архиепископ. У току V в. ова титула пренесена је и на друге епископе аналогног положаја (врховне митрополите) који су имали већу територију и вишу јурисдикциону власт од нормалних митрополита, те је означавала шефа највише црквеноуправне територијалне јединице, која је обухватала већи број епархија (митрополија). У канонима 9 и 17 четвртог васељенског сабора јавља се као еквивалентан термин *ἐξάρχος τῆς διοικήσεως* и *ἐπαρχος τῆς διοικήσεως*. Међусобни однос архиепископа почивао је на начелу координације т.ј. међусобне равноправности и самосталности. У даљем току V в. ушао је за обележење највише категорије архијереја термин *πατριάρχης* (ср. о овом развиту K. Lübeck, Reichseinteilung und kirchliche Hierarchie des Orients, Münster i. W. 1901 pp. 61, 123 sqq.; П. В. Гидуляновъ, Восточные патриархи, Ярославль 1908 p. 297 sqq.; K. Müller, Kirchengeschichte I, Tübingen 1929 p. 623 sqq.; Ed. Schwartz, Der sechste nicäanische Kanon auf der Synode von Chalkedon Sitz.-Ber. d. preuss. Akad. der Wiss. phil.-hist. Kl. 1930 XXVII p. 28 sq.; H. Gelzer, Das Verhältnis von Staat und Kirche in Byzanz u. Ausgewählte kleine Schriften,

Привилегије цара Василија II не нормирају прецизније круг права охридског архиепископа него само опћенито обележавају његов црквеноправни положај унутар охридске црквене области (друга алинеја првог едикта: Ἐντεῦθεν οὖν καὶ τὸν εὐλαβέστατον μοναχὸν Ἰωάννην ἀρχιεπίσκοπον Βουλγαρίας ἐκυρώσαμεν εἶναι καὶ τὰ τῇ ἀρχιεπισκοπῇ προσήκοντα παρ αὐτοῦ ἰδιουσεῖν; прва алинеја четвртог пасуса другог едикта: ... καὶ τὸν νῦν ἀγιώτατον ἀρχιεπίσκοπον Βουλγαρίας τοσαύτην τὴν ἐνορίαν ἔχειν θεσπίζομεν ὅταν καὶ πόσῃ εἴχε ἐπὶ Πέτρου τοῦ βασιλέως καὶ δεσπόζειν καὶ διακατέχειν πᾶσας τὰς ἐπισκοπὰς Βουλγαρίας; други пасус седме алинеје другог едикта: τῷ γὰρ ἀρχιεπισκόπῳ Βουλγαρίας ταύτας [sc. τὰς τῆς Βουλγαρίας ἐπισκοπὰς] ἐκυρώσαμεν, ὡς καὶ ἀπὸ παλαιοῦ τὸ κύρος ἦν αὐτῷ καὶ ἐξουσία παρὰ τῶν ἀρχαίων τετύπωται). Привилегије нормирају правни однос епископа граничних епископија Охридске архиепископије према суседним, под јурисдикцијом Цариграда стојећим митрополитима (Драч, Лариса, Солун) забрањујући им вршење јурисдикционих аката у овим областима, где су исти митрополити, према правном становишту охридског архиепископа, које је император у целини усвојио, били узурпирали јурисдикциону власт; у ствари су пак ови митрополити, искористивши после Самуилова слома насталу несређену ситуацију у Самуиловој држави, извршили реанексију својих ранијих области, које су за време Самуила биле илегално из везе њихове митрополије истргнуте (прва алинеја другог едикта: καὶ ἡ βασιλεία μου οὐκ εὐδοκεῖ ὁδοθεῖν τινα ἐξ αὐτῶν [sc. τῶν γειτνιαζόντων μητροπολιτῶν] ἢ ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἕως ἐνὸς θήματος ἕσω τῶν τῆς Βουλγαρικῆς ἐνορίας; први пасус седме алинеје другог едикта садржи специјалну одредбу против пресизања драчког митрополита: τὸν γὰρ μητροπολίτην Δυρράχίου μόνον τῷ θρόνῳ αὐτοῦ ἐμμεῖναι κελεύομεν καὶ ἀρκεῖσθαι τοῖς περὶ αὐτὸν κτήμασι καὶ χρήμασι, καὶ μὴ ἐπιβαίνειν ταῖς τῆς Βουλγαρίας ἐπισκοπαῖς; а у завршном пасусу исте алинеје одређује император ἀπαράθραυστά τε διατηρεῖσθαι καὶ ἀκαινοτόμητα πάντα τὰ ἐξ ἀρχαίων ἀνήκοντα τῇ ἀρχιεπισκοπῇ καὶ μήτε τὸν αὐτὸν (sc. τὸν μητροπολίτην Δυρράχίου) καὶ τοὺς λοιποὺς ἐν ταῖς Βουλγαρίας ἐπισκοπαῖς ζυγομαχεῖν, ἀρκεῖσθαι τε τοῖς ἰδίοις καὶ ἐξ ἀρχαίων ὅρων δεδαιωθεῖσιν). Цар Василије II у овим пасусима свог другог едикта наслања се на одредбу can. 2 Cpol. I алинеја прва: τοὺς ὑπὲρ διοικήσεως ἐπισκόπους ταῖς ὑπερορίοις ἐκκλησίαις μὴ ἐπιέναι μηδὲ συγγέειν τὰς ἐκκλησίας и алинеја друга: ἀκκλήτους δὲ ἐπισκόπους ὑπὲρ διοίκησιν μὴ ἐπιβαίνειν ἐπὶ χειροτονίαις ἢ τισιν ἄλλαις οἰκονομίαις ἐκκλησιαστικαῖς.¹²

Охридском архиепископу, као поглавару самосталне црквене области, припада највиша црквена почаст и достојанство те највиша црквена јурисдикција на територији Охридске архиепископије. Хризовуља додуше не говори о обиму врховне јурисдикције охридског архиепископа, али аналогно јурисдикцији архиепископа, поглавара старијих самосталних црквених области, обухватала је ова јурисдикција свакако право потврде и хиротоније подручних епископа, врховне јудикатуре и врховног надзора над радом појединих епископа. Сам црквеноправни положај охридског архиепископа ipso iure искључује подношење апелације било ком страном црквеном форуму против одлука или пресуда охридског архиепископа и његова синода.

Хризовуље не садрже никакве одредбе о модалитетима попуњавања упражњене архиепископске катедре, али вероватно је избор архиепископа обављао collegium суфраганих епископа, док су хиритонију вршили може

Leipzig 1907 p. 62 sqq.; K. Müller, Kanon 2 und 6 von Konstantinopel 381 und 382. Festgabe für Adolf Jülicher. Tübingen 1927 p. 190 sqq.). У терминологији Јустинијанова законодавства за означавање врховних епископа (римског, цариградског, александријског, антиохијског и јерусалимског; шеф кипарске цркве не спомиње се никада у овој категорији епископа) редовно се употребљава комбинацијом термин ἀρχιεπίσκοπος καὶ πατριάρχης. У току VI века настало је у вези с извесним померањима у црквеноправним односима архијереја диференцирање у црквеноправној терминологији па се термин ἀρχιεπίσκοπος почео употребљавати и за означавање архијереја ниже компетенције, наиме категорије епископа егзимираних од јурисдикције надлежних митрополита и директно потчињених архиепископо-патријарашкој јурисдикцији, који се у VI и VII веку називају ἀποκράτορες ἀρχιεπίσκοποι (cp. H. Gelzer, Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae episcopatum p. 535).

¹² O can. 2 Cpol. I cp. расправу K. Müller, Kanon 2 und 6 von Konstantinopel 381 und 382 Jülicher-Festgabe, Tübingen 1927 p. 190 sqq.

бити по хиротонији најстарији епископи. Изборни акт и хиротонију архиепископа града Justiniana Prima обављао је у прво време сабор митрополита архиепископије (nov. Iust. 19 ed. Zachariae a Lingenthal I p. 133 quando autem tuae sedis gubernatorem ab hac luce decedere contigerit, pro tempore archiepiscopum eius a venerabili suo concilio metropolitanorum ordinari saneimus), али десет година касније одредбом новеле 151 cap. 3 (ed. Zachariae a Lingenthal II p. 267) пренесена је ова функција на синод његове имедијатне епархије (καὶ παρ' αὐτοῦ [sc. ἀρχιεπισκόπου] τοὺτους [sc. епископе свих подручних епархија] χειροτονεῖσθαι, αὐτοῦ δὲ [sc. ἀρχιεπίσκοπον] ὑπὸ τῆς οἰκείας συνόδου χειροτονεῖσθαι). Из синодалних протокола Охридске архиепископије познијих времена, који документирају тадању праксу, види се да је како избор архиепископа и његових суфрагана епископа тако и депозицију истих са катедре вршио у XVII и XVIII веку архијерејски синод.¹³ Хризовуље не спомињу интервенцију државне власти при попуњавању архиепископске катедре, али су, свакако, на овај експонирани црквени положај, могле, као и на сличне положаје, долазити само личности, које су уживале пуно поверење императора.¹⁴ Исто тако хризовуље не садрже никаквих одредаба о односима архиепископа према његовим суфраганим епископима, свакако из разлога, што је овај однос био већ нормиран канониским прописима. Хризовуље не спомињу конститутивно тело уз архиепископа, наиме архијерејски синод који је имао делокруг епархијског синода и играо важну улогу у унутарњој историји Охридске архиепископије.¹⁵

Ако устројство и организацију Охридске архиепископије упоредимо с устројством и организацијом осталих у то време постојећих самосталних црквених области на територији источноримске империје, изузев цркву на острву Кипру, одмах пада у очи као фундаментална разлика непостојање средње категорије епископа т.ј. митрополита, који су вршили посредничку функцију између ниже категорије епископа и поглавара самосталне црквене области, која је категорија у систему архиепископског или патријарашког устројства чинила другу инстанцију у области црквеног правосуђа и црквене администрације. Ранију аналогију у овом погледу налазимо код кипарске цркве, али је овде ова појава посве разумљива с обзиром на малену територију и на мали број епископских катедара, који онемогућује формирање више од једне митрополијске области. Формирање пак једне архиепископске или патријарашке области настаје комбинацијом већег броја митрополијских области (т.зв. ἐπαρχία) у једну вишу црквеноадминистративну јединицу (т.зв. διοίκησις). Архиепископска или патријарашка јурисдикција логички претпоставља постојање јурисдикционе територије састављене из више митрополијских области, унутар које територије архиепископ само у једној митрополијској области врши имедијатну власт (Cod. Iust. I 4, 29, 14 [const. a. 530]: ἐπειδὴ δὲ τινες τῶν θεοφιλεστάτων πατριαρχῶν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις, ἐν αἷς εἰσὶ, καὶ μητροπολιτικὸν ἔχουσι σχῆμα), док у другим митрополијским областима врши јурисдикцију само индиректно путем надлежног територијалног митрополита.¹⁶

¹³ H. Gelzer, Der Patriarchat von Achrida p. 190 sqq.

¹⁴ Опћенито ср. E. Caspar, Geschichte des Papsttums II p. 325 и тамо наведену литературу; Н. Скабаланович, Византијское государство и церковь въ XI вѣкѣ С. Петербургъ 1884 p. 360 sqq.

¹⁵ Ср. H. Gelzer, Der Patriarchat von Achrida p. 190 sqq.

¹⁶ Кратку и јасну дефиницију митрополитског круга права даје Cod. Iust. I 7, 29, 12 [const. a. 530]: αὐτὸς γάρ ἂν μητροπολίτης δικαίως καλοῖτο ὁ τὴν ἐξουσίαν τῶν ὑπὸ τὴν μητρόπολιν ἐπισκόπων ἐκ τῶν θεῶν ἔχων κανόνων. Cf. одговарајући cap. 9 Antioch.: Τὸς καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν ἐπισκόπους εἰδέναι χρὴ τὸν ἐν τῇ μητροπόλει πρῶτοντα ἐπίσκοπον καὶ τὴν φροντίδα ἀναδέχεσθαι πάσης τῆς ἐπαρχίας διὰ τὸ ἐν τῇ μητροπόλει πανταχόθεν συντρέχειν πάντας τοὺς τὰ πράγματα ἔχοντας. ὁθεν ἔδοξε καὶ τῇ τιμῇ προηγεῖσθαι αὐτόν, μηδὲν τε πράττειν περιττὸν τοὺς λοιποὺς ἐπισκόπους, ἀνευ αὐτοῦ κατὰ τὸν ἀρχαῖον κρατήσαντα τὴν πατέρων ἡμῶν κανόνα, као и cap. 25 Chalc.: 'Επειδὴ δὲ τινες τῶν μητροπολιτῶν, ὧς περιηγήθημεν, ἀμελοῦσι τὸν ἐγκαχειρισμένον αὐτοῖς ποιμνίον καὶ ἀναβάλλονται τὰς χειροτονίας τῶν ἐπισκόπων, те cap. 28 Chalc. δηλαδὴ ἐκείνου μητροπολίτου τῶν προσηρμένων διοικήσεων (sc. Ποντικῇ, Ἀσιανῇ καὶ Θρακικῇ) μετὰ τῶν τῆς ἐπαρχίας ἐπισκόπων χειροτονούντος τοὺς τῆς ἐπαρχίας ἐπισκόπους, καθὼς τοῖς θεοῖς κανόσι διηγόρευται.

Међутим већ од конца IV stoleћа стремио је развитак црквеног устројства јачању архиепископске власти на рачун прерогатива митрополита те у даљој конзеквенцији постепеној апсорпцији митрополитске јурисдикције, дакле ишчежавању интермедијарне инстанције и трансформацији архиепископове индиректне јурисдикције у директну. Из законских текстова VI stoleћа може се видети, да је било дијецеза, у којима су митрополити већ изгубили били своје старо и најесенцијалније право, наиме право потврде избора својих подручних епископа и право њихове хиротоније (Cod. Iust. I 4, 29, 12 [const. a. 530]: ἐπειδὴ δὲ τινὰς τῶν θεοφιλεστάτων πατριαρχῶν ἐν ἐπαρχίαις, ἐν αἷς εἰσὶ, καὶ μητροπολιτικὸν ἔχουσι σχῆμα, τινὲς δὲ καθ' ὅλην τὴν διοίκησιν τὰς χειροτονίας ποιοῦνται τῶν ὑπ' αὐτοὺς θεοφιλεστάτων ἐπισκόπων εἴτε μητροπολιτῶν εἴτε τῶν ἄλλων; ср. пов. Iust. 151 cap. 3 [ed. Zachariae a Lingenthal II p. 267: τὸν τε κατὰ καιρὸν μακαριώτατον ἀρχιεπίσκοπον τῆς Πρώτης Ἰουστινιανῆς τῆς ἡμετέρας πατρίδος ἔχειν δεῖ ὑπὸ τὴν οἰκείαν δικαιοδοσίαν τοὺς ἐπισκόπους τῶν ἐπαρχιῶν Δακίας μεδιτερράνεας καὶ Δακίας ριπενσίας, Пребалéας, Δαρδανίας καὶ Μοισίας τῆς ἀνωτέρας καὶ Μαννονίας, καὶ παρ' αὐτοῦ τούτους χειροτονεῖσθαι). Хиротонију пак митрополита обављао је или њихов синод или архиепископ-патријарх дотичне дијецезе (Cod. Iust. I 4, 29, 12 [a 530] и пов. Iust. 155 c. 3 [a 545] ed. Zachariae a Lingenthal II p. 298: τοὺς δὲ μητροπολίτας τοὺς ὑπὸ τῆς ἰδίας συνόδου ἢ ὑπὸ τῶν μακαριωτάτων πατριαρχῶν χειροτονουμένους καὶ τοὺς ἄλλους ἅπαντας ἐπισκόπους τοὺς ἢ ὑπὸ πατριαρχῶν ἢ ὑπὸ μητροπολιτῶν χειροτονουμένους; ова диспозиција световног државног законодавства ослања се на прописе црквеног законодавства, поглавито сеп. 28 Chlc.).¹⁷

Алинеје трију повеља, које се односе на циркумскрипцију епископија, садрже и фиксирање броја клирика и парика,¹⁸ које император додељује на службу појединим епископијама. Број клирика како при појединим храмовима тако и у целом опсегу епископија¹⁹ одређивао је све до Јустинијанова времена надлежни територијални епископ. И само државно законодавство пре Јустинијана сматрало је да ова материја спада у искључиву надлежност месног епископа (Cod. Iust. I 3, 11 [a. 398], конституција цара Аркадија и Хонорија упућена Eutychiano praefecto praetorio: ita ut pro magnitudine vel celebritate uniuscuiusque vici ecclesiae certus iudicio episcopi clericorum numerus ordinetur). Али у току времена број хиротонија порастао је у толикој мери, да су се због претерано великог броја клирика, од којих прилично проценат није стварно вршио никакве дужности, почеле опажати и осећати незгодне реперкусије у финансијама појединих храмова. Штетне последице овог стања

¹⁷ Ср. K. Müller, Kanon 2 und 6 von Konstantinopel 381 und 382 p. 198 sqq; E. Schwartz, op. cit. p. 26 sqq.

¹⁸ Κληρικὸς (clericus) употребљен је овде у ужем смислу обухватајући све степене јерархије изузев епископа. Прегнантну дефиницију појма клирик у VI веку имамо у пов. Justiniani 155 cap. 19 (ed. Zachariae a Lingenthal II p. 309): τοὺς δὲ πρεσβυτέρους καὶ διακόνους καὶ ὑποδιακόνους, καὶ ἀναγνώστας καὶ ψάλτας, οὓς πάντα κληρικούς καλοῦμεν. Нешто шири обим има овај појам у цитираним новелама цара Ираклија, јер осим наведених степена обухвата још и степен πύλωροι. Κληρικοί као staleж чине oppositum према λαϊκοί (Cod. Iust. I 4, 29), στρατηγόμενοι (Cod. Iust. II 2, 4, 1) и μοναχοί (Cod. Iust. XI 41, 7).

¹⁹ За означавање црквено административне области, којој стоји на челу епископ, употребљује терминологија Василијевих повеља израз ἐνορία. Да је овај израз постојао још раније у административноправној терминологији источноримске државе види се из конституције saec. V ех. (Cod. Iust. I 3, 39 ἀλλὰ εἶναι μὲν ταῦτα [sc. μοναστήρια] ὑπὸ τὸν τῆς ἐνορίας, καθ' ἣν διαχρῶσι, θεοφιλέστατον ἐπίσκοπον). Али још раније налазимо овај термин употребљен у списима црквених отаца св. Григорија Ниског III 1001 A, св. Кирила Александријског X 361 A и Aporphth. patr. 273 B. Првобитни назив за епископску област био је παροιμία (cap. 9 Antioch.; cf. A. Harnack, Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten. I Leipzig 1924 p. 411 sq.). У грађанској администрацији термин ἐνορία означава област, која је у административноправном погледу подложна градској муниципалној управи те од града, као владајућег елемента, политички, привредно и културно зависна (cf. Cod. Iust. I 2, 25, 1 καὶ τὴν πόλιν ἐκείνην ἢ τὴν ἐνορίαν αὐτῆς; Cod. Iust. I 4, 18 ἐκ τῶν ἐν τῇ πόλει ἢ ἐν τῇ ἐνορίᾳ αὐτῇ; γεωργουμένων и др.). Саставни делови епископске јурисдикционе области били су према Јустинијановој новели од 535 год. (ed. Zachariae a Lingenthal I p. 132) civitas (средиште и резиденција епископа), castella, territoria и ecclesiae. Κάστρον у Василијевим привилегијама означава мањи град — ἐμπόριον (cf. Fr. Dölger, Beiträge zur Geschichte des byz. Finanzwesens besonders des 10 und 11 Jahrh. 1927 p. 66 A. 4).

истакао је већ цар Јустинијан I у својој конституцији од 528 год. Cod. Iust. I 3, 41, 24: *ἔτι θεσπίζομεν πάντας τοὺς κληρικοὺς τοὺς ἐν ἐκάστη ἐκκλησίᾳ δι' ἑαυτῶν ψάλλειν τὰ τε νυκτερινὰ καὶ τὰ ὀρθρινὰ καὶ τὰ ἑσπερινὰ, καὶ μὴ μόνον ἐν τῷ δαπανᾶν τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα κληρικοὺς φαίνεσθαι, ὄνομα μὲν ἔχοντες κληρικῶν, μὴ ἔπιτε λοῦντας δὲ τὸ πρᾶγμα κληρικοῦ πρὸς τὴν λειτουργίαν τοῦ δεσπότη τοῦ θεοῦ*). Из nov. Iust. од 535 год. (nov. 12 cap. 8 ed. Zachariae a Lingenthal I p. 56/7), којом забрањује постављање клирика у несразмерном броју (οὐ μὴν οὐδὲ ἐκκεχυμένως προσήκει γίνεσθαι τοῦ λοιποῦ τὰς τῶν εὐλαβεστάτων κληρικῶν χειροτονίας), види се, да нису узимали обзира на финансијски капацитет задужбинских храмова (код задужбинских храмова био је број клирика одређен од стране ктитора сходно величини задужбинског иметка, али су ипак постављани клирици и без обзира на чињеницу, што су сва системизована места била попуњена) и градских црквено-општинских храмова (*τηνικαῦτα μὴ προχειρώς αὖξιν τοὺς ἐκείσε κληρικοὺς, μηδὲ διὰ τινὰς ἰσως προσπαθείας ἢ χάριτας ταῖς ἐντεῦθεν αὐτὴν καταφορτίζειν δαπάναις* [οὐκ εὐσεβῇ γὰρ τὰ τοιαῦτα οὐδὲ ἱερέων ἄξια]). Државна власт налази се побуђена да законодавним мерама санира тешко финансијско стање храмова те Јустинијан позива *τοὺς μὲν θεοφιλεστάτους πατριάρχας καὶ μητροπολίτας... τοὺς μὲν μέχρι νῦν ὄντας ἔαν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ σχήματος ἐπ' οὐπὲρ εἰσὶ κληρικοὺς, συμμετρεῖν δὲ τῆς ἐκάστης ἐκκλησίας δύναμιν, καὶ οὕτως αὐτοὺς τε τοὺς ὁσιωτάτους πατριάρχας τὰς ὑπ' ἑαυτοῦς τάττειν ἐκκλησίας, τοὺς τε μητροπολίτας αὐτὸ τοῦτο πρὸς τῶν ὁσιωτάτων πατριαρχῶν ὑπομνησχομένους πρᾶξιν, ἐκείνους τε ἄλλους ἀπαντας τοὺς ὑπ' ἑαυτοῦς ἐπισκόπους ἐπὶ τὴν συμμετρίαν ταύτην ἐμβιβάζειν, καὶ σπεύδειν μὴ ὑπὲρ τὴν δαπάνην πρᾶξιναι τὰς τῶν κληρικῶν χειροτονίας ἴσμεν γὰρ ὅσαι τῶν ἀγιωτάτων ἐκκλησιῶν διὰ τοῦτο δὴ τὸ τῶν χειροτονοῦμένων τε καὶ ἄλλης δαπάνης ἐκκεχυμένων ἠπόρεσαν, καὶ ὅτι τινὰς ἐξ αὐτῶν μόλις μὲν περιεσώσαμεν δὲ ὁμως, τίνες δὲ ἔτι καταπεφορτισμένοι καίονται, ἐκ τῆς τοιαύτης ἀνεγκλιν στενοχωρίας οὐ δυνάμεναι*). Постоје из 535 године и специјална законодавна расположења цара Јустинијана I у погледу ограничења клирика на храмовима престонице Цариграда (nov. 13 et 14 ed. Zachariae a Lingenthal I 44 sqq et 67 sqq). Несумњиво, или контролна власт црквеног форума није била довољно јака или се црквена дисциплинарна власт показала неспособна да спречи ове злоупотребе, када ја сама државна власт била принуђена да предузима потребне законодавне мере за санацију напред описаног стања. Али ни настојања цара Јустинијана нису могла бити трајно остварена, и у пракси су после Јустинијанове смрти, а вероватно још и за његова живота, почели прекршаји против Јустинијанових законодавних расположења. Тако је у интересу успостављења нормалног стања цар Ираклије новелом од 612 год. (Ius Graeco-Romanum ed. Zachariae a Lingenthal t. III p. 33 sqq) потврдио диспозицију цариградског архиепископа-патријарха Сергија о редукцији персоналног статуса у цариградским храмовима св. Софије и Марије у Влахернама. Каснијом новелом, донесеном 619 год. поводом интимације истог архиепископа-патријарха (Ius Graeco-Romanum t. III p. 38 sqq), цар Ираклије потврдио је у пуном обиму одредбе претходне своје одлуке и овластио архиепископа-патријарха Сергија да регулише постављање клирика у споменутим храмовима. Вероватно је из истих побуда уследело ограничење броја клирика и у повељама цара Василија II.

Последња алинеја повеље садржи у свом првом пасусу диспозицију о имунитету клирика (*ἵνα ἐξκουσεύωνται οἱ τοιοῦτοι πάντες κληρικοὶ ἀπὸ τε οἰκονομίου* [sic.] *καὶ τῶν λοιπῶν ἐπηρεῶν, ὡς ἐξκουσεύοντο καὶ ἐπὶ τοῦ Σαμουήλ*). Привилегија имунитета није се односила на општи државни порез, који су морала да снесу сва црквена добра изузев оних, која су нарочитим актом царске милости била ослобођена свих пореза.²⁰ Имунитет се односио на *ἐπῆρεια* и *οἰκο*

²⁰ Ср. F. Dölger, op. cit. 63 sq. — Dölger је заборавио на чињеницу да је цар Јустинијан I конституцијом од 535 год. (nov. 14 ed. Zachariae a Lingenthal I p. 207 sqq.) изнимно поделио афричкој цркви (метропола Carthago) генерални имунитет (*ut praedictae possessiones [sc. ecclesiarum totius Africani tractus] salvos, prout dictum est, tributorum ratione, venerabiles ecclesiae tam nostrae Carthaginis Justinianae quam omnium civitatum Africanae dioeceseos firmiter possident et sine ullo concussione, a nullo penitus abstrahendas*). Разлог за ову изнимну меру несумњиво је

μῦθον (не οἰχοδόμῳ, као што погрешно у Gelzer-ову тексту стоји). Ἐτήρεια су била нарочита давања и вршења дужности односно чињења услуга као што су обвезе према војној администрацији у погледу уконачења и исхране војске приликом пролаза кроз провинцију, надаље према намеснику провинције (стратигу) и придоданом му шефу цивилне администрације, затим према чиновницима који су обављали премеравања, према војним функционарима при новачењима, контролним чиновницима за одмеравање пореза и др.; провинцијални чиновници поступали су прилично самовољно код ових ἐτήρεια.²¹ Οἰχοδόμιον (οἰχοδομίσμός) је финансијски технички термин и означава нарочити додатак на порез, који је за своју званичну радњу убирао порески чиновник када је у дому пореског обвезника утврђивао висину пореске суме коју је обвезник имао да плаћа у натури.²²

У 13 алинеји друге повеље император строго забрањује органима државних власти било какву ингеренцију у црквеноуправне и црквеноимовне послове, те ограничавање охридског архиепископа у вршењу црквених функција, и забрањује им уопште вршење аката, која претстављају повреду аутономије Охридске архиепископије (τιμᾶν δὲ αὐτὸν [sc. ἀρχιεπίσκοπον] καὶ σέβεσθαι μεγάλως καὶ ἀκούειν τοῦ λόγου αὐτοῦ καὶ τῆς παραινέσεως καὶ πάντας τοὺς ἐν Βουλγαρίᾳ στρατηγούς καὶ λοιποὺς ἀπαιτητάς καὶ ἄρχοντας, καὶ μὴ περικόπτεσθαι αὐτοὺς μήτε εἰς μοναστήριον Βουλγαρικόν, μήτε εἰς ἐκκλησίαν ἢ ἐν οἰκῇ ποτε ἐκκλησιαστικῇ ὅλως πράγματι, μήτε κωλύειν αὐτὸν μήτε τοὺς ὑπ' αὐτὸν θεοφιλεστάτους ἐπισκόπους ἢ ἐμποδίζειν τοὺτους). Ни одредба овог пасуса као ни одредба седме алинеје друге повеље о залажењу драчког митрополита у круг права охридског архиепископа, у којима су формулисане одређене забране, нису снабдевене санкционом клаузулом, као што је то случај код сличних диспозиција Јустинијанова законодавства.

Напоследку у 13 алинеји друге повеље нормирано је и питање материјалија охридског архиепископа и подељено му право убирања *κωνικόν*-а од свих подручних епископија те од свих на територији архиепископије настањених Влаха и од вардариотских Турака. Конституцијом, која потиче из краја V или почетка VI века (Cod. Iust. I 3, 38), забрањено је епископима, хорепископима, периодецима и клирицима, да принуђавају световњаке да им дају ἀρχαῖς (primitiae) плодова или προσφορῶν ἔκτισιν, који су то увели били у праксу као неки порез (ὥσπερ τι τέλος μεθεδεύοντες). Међутим касније државно законодавство отступило је од ове нормативне забране те је цар Василије II дозволио охридском архиепископу право убирања *κωνικόν*-а. Његов даљи наследник цар Константин IX Мономах издао је између 1042 и 1054 новелу de consuetudinibus ab episcopis percipiendis (ср. Ius Graeco-Romanum t. III р. 321), која се није сачувала, али се из новеле цара Алексија I Комнина може видети, какве је одредбе садржавала. Према хризовуљи Алексија I Комнина од 1085 (Ius Graeco-Romanum t. III р. 365 sqq.) има епископ права, да у смислу Монамахове новеле убира у име *κωνικόν*-а одређену своту новца и становиту количину хране и домаћих животиња, и то по овој скали: 1) од села са 30 *καπνοί* (домаћинства) један златник, 2) сребрњака, једног овна, шест модија јечма, шест метра вина, шест модија пшеничког брашна, тридесет комади живине; 2) од села са 20 *καпνοί* пола златника, један сребрњак, четир модија јечма, шест метра вина, шест модија пшеничног брашна и двадесет комада живине; 3) од села са 10 *καпνοί* пет сребрњака, једно јагње, два модија јечма, два метра вина, два модија пшеничног брашна и десет комада живине.²³ У смислу одредбе новеле цара Исака I Комнина, која је цитирана у новели Алексија I Комнина, епископ има даље право да убира таксе за хиротонију ђакона и презвитера по три златника. У доба цара Јустинијана пак било је одређено од државне власти

лежао у веома тешком материјалном стању, у које је дошла била афричка црква, водећи дуго и изванредно тешку борбу са вандалском државном влашћу и са врло добро организованим, од вандалске државе издашно подупираним донатизмом.

²¹ Ср. F. Dölger, *op. cit.* p. 61.

²² Ср. F. Dölger, *Byz. Ztschr.* 31 (1931) 443 sqq.

²³ Ср. и Н. Скабалановић, *op. cit.* p. 366 adn. 1.

(nov. 155 cap. 3 ed. Zachariae a Lingenthal II p. 298 sq.) да архиепископи-патријарси, митрополити и епископи имају да плаћају високе таксе (архиепископи-патријарси 100 златника) ὑπὲρ ἐνθρονιστικῶν нотарима и другим помоћницима оног архијереја који је обавио хиротонију, док архијереји нису имали право на убирање било каквих такса за хиротоније клирика. Напо-слетку у смислу одредбе последње алинеје Алексијеве новеле, која почива на истопредметној одредби цара Константина IX Мономаха, припада епископу од сваког венчања одређена такса, и то од младожење један златник а од невесте платно двадесет аршина дуго. Може бити да је χαυονικόν уведен по угледу на праксу издржавања врховног чиновника теме и цивилног му по-моћника (κρίτης), затим протонотара теме и пореских чиновника а да је био изазван трошковима скопчаним са каноничким визитацијама архијереја.

Ф. Гранић

RÉSUMÉ

Les gloses ecclésiastiques et juridiques sur les privilèges accordés par l'empereur Basil II à l'archiépiscopat d' Ohrid.

L'essentiel de cet article du Dr. Philarète Granić, professeur d' Université, sera publié dans la revue Byzantion.